

ביקורת

האומנם רק 'איש ריב'?

דן גלעדי

שבתי טבת, קנאת דוד: חיי דוד בן-גוריון, כרך ד, שוקן, ירושלים ותל-אביב, תשס"ה, 1062 עמודים.

למי מיועד ספרו של שבתי טבת? אם הוא נכתב למען היסטוריונים מקצועיים, המתעניינים במיוחד בתקופה שלפני הקמת המדינה, הרי הכרך שלפנינו מהווה מאגר שופע, עשיר ומגוון של ידע על אותן שנים, מתועד כהלכה ומבוסס על שפע מקורות מוסמכים. מבחינה זו אין שני לו, ולא בכדי זכה המחבר בפרס ישראל על מפעלו. אולם, אם הספר מיועד לקורא המשכיל, המעוניין בסיפור חייו של בן-גוריון באחת התקופות המכריעות בחשיבותן בתולדות היישוב, שקבעו את מקומו בהיסטוריה – אם גם לכך נתכוון הכותב – כי אז החטיא הספר מטרה זו.

שבתי טבת השקיע כישרון ומאמצים ראויים לשבח בתיאור כל אחת ואחת מאבני הדרך בהתוויית דמותו ודרכו של בן-גוריון. עם זאת, הקורא חש לא אחת כי שפע העצים מטשטש את ראיית היער כולו. קשה למצוא הצדקה להקדשת כאלף עמודים גדושים לתיאור פרטני של חיי בן-גוריון במשך חמש שנים בלבד. הקורא טובע בים של פרטים, לפעמים תוך תיאור מעשיו של בן-גוריון כמעט מדי יום ביומו, ומאבד בדרך זו את הראייה הכוללת. מה צורך לקורא לדעת על עשרות התגובות של חברי הנהלת הסוכנות ואישים אחרים במערכת, לצעד זה או אחר של בן-גוריון? הרי אפשר היה

---

* תודתי לחברי אורי אורן על הערותיו המועילות.

להביא בפסקה קצרה את משמעות התגובה שלהם ומהותה, מבלי לייגע את הקורא בקריאת עמודים שלמים.

לפנינו ביוגרפיה המתרכזת בגיבורה, ואך מעט נאמר בה על התקופה המדוברת. בניגוד לביוגרפיות שבהן לומדים על התקופה תוך כדי סיפור חייו של הגיבור (כמו למשל עבודתה של אניטה שפירא על יגאל אלון), כאן אין אנו מקבלים תמונה כוללת על מצב היישוב אותן שנים. לדוגמה, אין אפילו רמז לעובדת היסוד כי במהלך מלחמת העולם השנייה השתנה לטובה, עד בלי הכר, המצב הכלכלי של יהודי ארץ ישראל, תופעה שהיו לה השלכות מרחיקות לכת בתחומים רבים וחשובים (כמו יחס תושבי הארץ לאירועי השואה). כך גם לעובדה המכרעת כי חרף השנים הסוערות של מאבק היישוב בממשלה הבריטית, הצליח הממשל המנדטורי לקיים ולקדם את הפעילות השלטונית האזרחית הרצופה. כלומר, כל אלף העמודים מוקדשים לאיש וגדושים בפרטים על אודותיו, אך חלקם הגדול אינו תורם לפיצוח חידת גדולתו.

כותרת המשנה של הכרך היא 'איש ריב'. ואמנם, המחבר נאמן לנוסחה שבחר בה, כמאפיין הבולט ביותר של האיש בשנים הנדונות. עיקרו של הספר אכן עוסק במריבות של בן-גוריון, הן עם מתנגדיו ומבקריו במפלגות יריבות והן בתוך המחנה שבראשו עמד. על מה רב בן-גוריון? כאן ראוי לערוך אבחנה מוקדמת – שהמחבר נמנע ממנה – בין יריבויות אשר מקורן במזגו של בן-גוריון ובאופיו, שהיו לעתים פרי טינה וקנאה, לבין האחרות, שמקורן בתפיסות ערכיות. בן-גוריון – דעתן, עקשן ופולמוסן מובהק – היה חסר סובלנות כלפי אנשי הפלוגתא שלו, וגילה קוצר רוח כנגד קוצר הראות שייחס לאנשי ריבו.

יתר על כן, חילוקי הדעות, המאבקים האישיים והתמרונים הפוליטיים העלימו את הרקע לאירועים החשובים. אמנם אנו לומדים משהו גם על חיי המשפחה של בן-גוריון, ויש בכך משב רוח רענן, המגוון מעט את החד-צדדיות שבהצגתו כאיש פוליטי, אבל אין כל התייחסות לתחומים אחרים בחיי האיש, אשר בעיני רבים ממכריו ומעריציו עוררו תמיד עניין רב. מה היו הגיגיו ומחשבותיו? האידאולוגיות הקרובות ללב? קירבתו לתנ"ך? השפעות ספרותיות? לכל אלה אין רמז במאות הדפים על פעילותו. לפי הספר, לפנינו מנהיג פוליטי המנותק לחלוטין מחיי הרוח והמחשבה של זמנו, ללא אפיקי התעניינות החורגים משאיפותיו כמנהיג לאומי. פה ושם נזכרים נטייתו והרגליו לרכישת ספרים, בלי רמז כלשהו להשפעתם על הלכי רוחו – אחרי הכול, הספרות היוונית העתיקה הייתה עבורו יותר מאשר שעשוע של רכשן כפיית.

אין ספק, בן-גוריון היה עסוק וטרוד יום-יום ושעה שעה בנושאים פוליטיים-לאומיים שראה בהם את מרכז הווייתו. עם זאת, שאלות במישור הרוחני, ואפשר לומר בגבול הפילוסופיה, מעולם לא היו זרים לו, והוא נתן ביטוי לכך בדבריו ובמגעיו עם בני שיחו. לאחרונה פורסם ראיון עם המדען פרופ' יובל נאמן, שהזכיר פגישה עם בן-גוריון

שבה התרשם במיוחד מנטייתו להעביר את השיחה לפסים של הגות. על כך העיד גם יצחק בן-אהרן, שכתב כי לא אחת הפסיק בן-גוריון דיון בענייני דיומא והעלה נושאים פילוסופיים. לצערנו המחבר אינו מתייחס כלל לרוחב אופקיו של בן-גוריון, שהיה אחד המאפיינים הבולטים, ולדעת רבים המרשימים, באישיותו.

המחבר מתעלם לא רק משאלות רוחניות, אלא גם מנושאים אקטואליים כלליים שעמדו על סדר היום הציבורי בעולם אותם ימים. האם בן-גוריון לא נתן כלל את דעתו לשאלות שאינן חלק ממאבקו למען עם ישראל והקמת המדינה? לדוגמה, ניצחון מפלגת הלייבור הבריטית בבחירות 1945. כל מי שמשתייך, כמוני, לאותו דור, לא ישכח את סערת הרוחות, את הוויכוחים ואת הציפיות למאורע היסטורי מכריע זה. אחרי הכול, בן-גוריון עמד בראש מפלגת פועלים שעבורה הייתה לבחירות הנ"ל משמעות מרחיקת לכת, מעבר להשלכותיה על עניין ארץ ישראל והציונות. אף מילה על כך בספר שלפנינו! ומה הייתה התייחסותו של בן-גוריון לתחרות בין שתי מעצמות העל, ארצות הברית וברית המועצות, מעבר להשלכותיה האפשריות על עתיד הציונות? הנושא אינו נזכר, כמוהו כנושאים אחרים שאינם נופלים בקטגוריה של מריבותיו, שהייתה לקו המנחה של המחבר בבחירת הדגשים שלו.

יש להצטער על כי הספר לוקה בעריכתו. יש בו חזרות רבות ומיותרות שמנפחות את היקפו ללא הצדקה. ישנם קטעים המתייחסים לשנים שלפני 1942, שכבר טופלו בהרחבה בכרך הקודם. מדוע להביא במלואו נאום משנת 1939, או דיון בכהונתו של פנחס רוטנברג כנשיא הוועד הלאומי משנת 1940? בעריכה ראוייה ניתן היה, לדוגמה, לוותר על רשימה מלאה של פעולות המחותרות או על חילופי הדברים בין מנהיגים ציונים בארצות הברית.

עד כאן ההסתייגויות שלי מהספר, מבחינת הקורא המשכיל. ואולם כאשר עוברים לדון מנקודת הראות של ההיסטוריון, אנו מצויים במישור שונה לחלוטין. שפע החומר והמקורות המגוונים שבהם עושה המחבר שימוש הם אוצר של ממש. לפנינו מאגר בלתי נדלה של ידע על פעילותו של בן-גוריון בשנים 1942-1946, שאין למצוא דומה לו. לכן תמוה כי לא מצא לנכון לציין חלק מהעבודות שכבר נכתבו בנושא, ולבטח עמדו לנגד עיניו. חוקרים רבים וטובים יהפכו בדפיו של ספר זה ויעזרו בו, ומבחינה זו יש לו ערך סגולי לטווח של דורות. כמי שהתעניין, השתתף בימי עיון וקרא לא מעט בנושא – למדתי מהספר רבות ועלו בי מחשבות ותובנות חדשות, שכמה מהן אביא להלן.

א. בן-גוריון ועמיתיו-יריביו

בין היריבים של בן-גוריון תפס מקום של כבוד מאבקו החריף והקיצוני עם חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית. מאות עמודים הוקדשו לנושא, למרות שכבר בכרך השלישי נעשה ניתוח מפורט למדי של מערכת היחסים המסובכת בין שני המנהיגים

שפעלו זה לצד זה. יש מקום להשוואה בין הגישה של המחבר לבין זו של ההיסטוריון יוסף גורני בספרו *שותפות ומאבק*. בעוד גורני מעמיד זה מול זה (כפי שמשמע מהכותרת שבחר) את שתי הפנים ביחסיהם של השניים, ומבליט את שתיהן באותה מידה – שבתי טבת כמעט מתעלם משיתוף הפעולה ביניהם, שנמשך לאורך שנים. הוא מצא עניין מיוחד בציטוטים של עוד ועוד אמרות של כל אחד מהם בגנות רעהו, שחלקם נאמר בפורומים סגורים או במכתבים אישיים וחלקם בפומבי. האמירה 'וייצמן מסוכן לציונות' (המצויה כראש פרק נרחב בכרך ג) חוזרת מספר פעמים רב. מסתבר שכאשר וייצמן חש עצמו פגוע, הוא לא חסך שבטו ודברי שטנה מיריביו, ובעיקר מבן-גוריון וסילבר. את בן-גוריון כינה מוקיון, דיקטטור קטנוני, גרוע מז'בוטינסקי, אדם היסטרי שנהג באווילות ועוד כהנה וכהנה. בן-גוריון השתמש במילים פחות בוטות, אך טען נגדו טענות קשות ביותר, כמו: וייצמן גורם נזקים בלתי הפיכים למדיניות הצינית על ידי קשריו עם ראשי בריטניה על מנת לקדם את מעמדו האישי; הוא מנהל משא ומתן עם אישים בריטים בכירים מבלי לדווח אמת לחבריו בהנהלה הצינית, וכיוצא באלה.

המחבר מקפיד להתבסס ככל האפשר על המקורות שלפניו וממעט להביע את דעותיו האישיות. הערכתו הרבה לגיבורו אינה מקלקלת בדרך כלל את השורה ואינה מוליכה אותו להערצה עיוורת, הזרה להיסטוריון ראוי. רק בכמה מקומות הוא סוטה במידה מסוימת מקו זה, ואחד מהם הוא בהערכתו את וייצמן לעומת בן-גוריון. לדעת המחבר צדק בן-גוריון – וטעה וייצמן – בשלושה נושאים עקרוניים. ראשית, וייצמן דבק, בניגוד לבן-גוריון, באמונתו בדיפלומטיה חשאית ושקטה בשיתוף בריטניה, ולא ראה כורח בהקמת מדינה כמטרה מיידית של המדיניות הצינית. שנית, בן-גוריון, בניגוד לווייצמן, הכיר בדומיננטיות של ארצות הברית בכל הנוגע לקביעת עתיד האזור, ולכן חתר להשליך את יהבו על כיבוש דעת הקהל האמריקנית לטובת הציונות. שלישי, בן-גוריון הכיר בשלב מוקדם, בעיצומה של מלחמת העולם, בחשיבות המכרעת שתהיה לפליטים שישרדו את השואה כגורם שיעצב את עתיד המאבק הציוני להקמת המדינה. מסקנתו של טבת היא כי רק בן-גוריון היה מסוגל להנהיג ולהוביל בנסיבות המתוארות את המאבק להקמת המדינה. לכן מאמציו להדחתו של וייצמן מנשיאות התנועה בסוף 1946, היו בעיניו צעד הכרחי למילוי המשימה המרכזית שבן-גוריון נטל על עצמו.

המאבק והתחרות בין וייצמן לבן-גוריון נבעו לא רק מהבדלי דרך, רקע וטמפרמנט שונים בתכלית. אם כי המחבר אינו אומר זאת במפורש, נראה שבן-גוריון קינא ברעהו בשל מעמדו יוצא הדופן הן בקרב גדולי עולם והן בקרב יהודי התפוצות והיישוב. בן-גוריון שהה זמן רב הן בארצות הברית והן בבריטניה, אך לא הצליח להתקבל על ידי צ'רצ'יל או רוזוולט, ורק לקראת סוף שהותו נפגש פעם אחת בלבד עם בוויין. לעומת זאת, לא היה שני לווייצמן ביכולתו להגיע כמעט לכל מפגש שרצה בו ולהתקבל בכל

מקום בכבוד רב. היהודים ברחבי העולם היו מוקסמים ממנו וראו בו דמות נערצת וקרובה בעת ובעונה אחת. האיש שדלתם של שועי עולם הייתה פתוחה לפניו, ידע לשוחח עם פשוטי העם בשפה היידיש האהובה עליו במיוחד. כנראה בן-גוריון התקנא ביחס החם והאהוד שלו זכה וייצמן בכל חלקי היישוב, כולל במפלגתו, למרות העובדה שרוב זמנו שהה בחו"ל ולא היה מעורב בהתרחשויות המקומיות לפרטיהן. בין ראשי מפא"י היו מעריצים נלהבים של וייצמן שתמכו בעמדותיו בעקביות (כולל אישים בולטים כמו אליעזר קפלן ויוסף שפרינצק). שני המנהיגים שנולדו ב'תחום המושב', שילדותם עברה בעיירות נידחות של האימפריה הרוסית הצארית וצמחו להיות מנהיגי התנועה הציונית העולמית, מצוירים כשני מתגוששים אויבים שיד איש בצוואר רעהו. גם מערכת היחסים בין בן-גוריון ומשה שרתוק (שרת) זוכה לטיפול נרחב, אולם לרוב בהקשר לווייצמן. 'שרת נקרע בין בן-גוריון ווייצמן' – זו מעין מנטרה, החוזרת פעמים רבות לאורך הספר. שרת היה מצד אחד יד ימינו של בן-גוריון בהנהלת הסוכנות, כעומד בראש המחלקה המדינית, אך בה בעת היה מוקסם מאישיותו של וייצמן ונמנה עם מקורביו. גם ביחס לשרת נוטה המחבר, אפוא, לעסוק במיוחד בהתנגשויות ובחילוקי הדעות שהיו בינו לבין בן-גוריון, ופחות בשיתוף הפעולה האמיץ והממושך ביניהם. אחרי הכול, שרת תמך בעיקרי המדיניות של בן-גוריון כמעט בכל השאלות החשובות, עם היותו הרבה יותר מתון וזהיר ממנו מטבעו. לדעת ההיסטוריון טוביה פרילינג, היה שרת לעתים 'בן-גוריוניסט' יותר מבן-גוריון עצמו. לכך כמעט אין ביטוי בספר. עם זאת, המחבר טורח להביא לפנינו דברי ביקורת חריפים, לפעמים על גבול אמרות שטנה, שהשמיע שרת שלא לפרסום. באוקטובר 1945, בעקבות המחלוקת ביניהם ערב נסיעתו של בן-גוריון למחנות העקורים בגרמניה, התלונן עליו שרת במכתב מלונדון לרעייתו ציפורה, לגיסו שאול מאירוב (אביגור) ולראש המפקדה הארצית משה סנה. בתוך כך שרטט ביד אמן דיוקן מופלא של בן-גוריון:

מצבי בין "שני הרים" מורכב כשהיה, אך דומני שמעולם לא סבלתי מקשיי ההידברות עם בן-גוריון כהפעם. אם אתה מסכים איתו ב-80% וחולק ב-20%, או מסכים בעיקר וחולק באיזה טפל, מיד הוא מרכז את כל הלהט באותם 20%, באותו טפל או פרט, ומעוצמת הריב יוצא, שכאלו מחלוקת היא 100%. אופן השיחה פשוט בלתי אנושי. לעולם אינך מצליח להשמיע באוזניו פסוק שלם, מיד הוא משסע, נאחז במילה שאינה נראית לו, מתריס ומתקצף. לחבר איתו במשותף איזה גילוי דעת או מכתב הרי זה עינוי. את דעתו הוא משמיע בשצף כזה ותמיד לא בדרך שיחה אלא בנוסח של הצהרה שאין לערער אחריה (עמ' 691).

שורש אי-ההבנות בין השניים היה שבן-גוריון לא רצה את שרת כאיש הביניים בינו לוייצמן. הוא רצה שיעמוד לימינו ללא סייג ושיפעל גם הוא לפיטורי וייצמן (עמ' 110).

שרת לא היה מסוגל לכך, אך גם לא פקפק במעמדו של בן-גוריון ובמנהיגותו. באחת מתקופות השפל ביחסיהם ביטא בן-גוריון את זעמו בכך שהחל לקרוא לו 'מר שרתוק'. עבור האחרון הייתה זו פגיעה קשה; הוא התאושש ממנה רק אחרי שבן-גוריון שב לקרוא לו משה. אירוע זה, על גבול הפתטיות, מעיד עד כמה היה מצבו של שרת, בין שני ה'אריות', עדין ודרש כוחות נפש רבים. ניתן לראות בכך אף צד טרגי, כאשר וייצמן האשים בסופו של דבר גם את שרת במתן יד להדחתו בסוף 1946.

גם היחסים בין בן-גוריון לאבא הלל סילבר הוכתבו על ידי מאבקו בווייצמן. סילבר סלל בשנים הנדונות את דרכו להנהגת התנועה הציונית בארצות הברית, תוך כדי מאבקי כוח חריפים עם סטפן וייז, נחום גולדמן ואחרים. כולם הכירו בעוצמתו ובכישוריו כאיש ציבור, אך רבים הסתייגו מדרכי פעולתו, ובעיקר מדורסנותו. הוא ביסס את מעמדו כמתנגד לווייצמן, וכך נוצר הבסיס לשיתוף פעולה עם בן-גוריון. המחבר מקדיש לו פרק נרחב תחת הכותרת הממצה: 'השותף והיריב'. בן-גוריון הכיר בסגולותיו, אך ראה גם את הליקויים באופיו וחשש מתכסיסיו ומתמרוניו הפוליטיים. הייתה זו ברית אד-הוק מובהקת. בשלב מסוים נוצר ביניהם נתק מוחלט, בעקבות מעורבותו של בן-גוריון בקביעת המנהיגות הציונית בארצות הברית. אפשר לראות בסילבר את המנהיג הציוני היחיד בעולם שאיים על מעמד הבכורה של בן-גוריון, ועם זאת הצליחו השניים לרוב למשוך את העגלה הציונית באותו כיוון.

יריבותו של בן-גוריון עם יצחק טבנקין היא במישור שונה מן האחרות ולא הייתה קשורה לווייצמן. במרכזה היה הוויכוח על חלוקת ארץ ישראל, וברקעה – מאמצי טבנקין להציב את הקיבוץ המאוחד, שבראשו עמד, ככוח המעצב והמכוון את תנועת העבודה. המחבר מעמת בדרך מעניינת את פרשת היחסים של ה'שלישייה' ברל כצנלסון, טבנקין ובן-גוריון. הוא מדגיש כי מבחינה מסוימת עיקר ההתמודדות הייתה בין השניים הראשונים, שהתחרו על לבם של צעירי תנועת העבודה. הקרע בין בן-גוריון וטבנקין, שהביא לפילוג מפא"י ב-1944, נבע מנאמנותו של השני לעקרון שלמות ארץ ישראל, ומכאן נכונותו לדחות לצורך זה את הקמת המדינה. ההתיישבות ברחבי הארץ נראתה לו דחופה פי כמה יותר מכל מטרה אחרת.

המאבק בין בן-גוריון ותומכיו לבין טבנקין ואנשיו העסיק את בן-גוריון הרבה מאוד מאז התגלה הקרע בוועידת כפר ויתקין, ב-1942. השניים החליפו האשמות חמורות, למרות שהיו שותפים ותיקים להנהגת תנועת העבודה מאז ימי העלייה השנייה. בן-גוריון האשים את טבנקין וחבריו שכל רצונם 'למצוא קפיצת דרך לשלטון יחיד, ללא שותפות בשלטון'. סיעה ב' קמה רק משום שטבנקין וחבריו ראו דרך לשלטון באמצעות קומביניציה, צירוף מלאכותי של קבוצות אופוזיציה בערים מול הרוב שהיה לטבנקין בקיבוץ. מנקודת המבט של טבנקין היו בן-גוריון וחסידיו המחסלים של ערכי תנועת

העבודה, נוקמים ונוטרים אנטי-דמוקרטים המטילים על המפלגה מורא של דיקטטורה (עמ' 70). המחבר עורך השוואה, שבעיני היא משכנעת ומאלפת, בין שני האישים:

בהתמודדות ביניהם עמדה לבן-גוריון סגולתו המיוחדת להרחיק ראות, לציין מטרה חיונית ברורה, להתוות את הדרך להשגתה ולשכנע המונים ללכת בעקבותיו; ואילו ההולכים בדרכו של טבנקין נדרשו להזדהות מראש עם דרכו שנוסחה בלשון סמלים נפתלת בנאומים ארוכים ללא קץ. במפא"י לא היה צורך לקרוא או לשמוע כל מילה שבן-גוריון כתב או אמר. די היה לשומעו פעם אחת או להציץ בכותרות העיתונים, כדי לדעת לאן הוא חותר. הופעתו שידרה ביטחון בעצמו ובדרכו. מה שאין כטבנקין, שפניו שידרו לבטים של נפש מיוסרת. בן-גוריון הקריץ כוח, החלטיות ומרץ. טבנקין נראה כסגפן. בן-גוריון נראה תמיד כשש לקרב. טבנקין, גם כשתקף את יריביו, כמו הצטדק על מעשהו (עמ' 74).

ב. 'איך בלי ברל?'

בפרק 'מות כצנלסון' מציג המחבר טיעון והסבר מעניינים על יחסי השניים. לא היה עוד אדם שמותו בשנת 1944 כה השפיע על בן-גוריון. לימים חזר וציין כי אין יום שהוא לא מרגיש בחסרונו. לבנו אמר: 'הוא היה החבר היחיד שלי'. לידידתו בוויניטון, מרים כהן, כתב:

את תחשבי מן הסתם שאני מגזים. אבל באמת, איני מכיר בדורנו מי שידמה לו בחוכמה, בחזון, באמיתות, בחוסן המוסרי והרוחני, בעומק הביטוי ובברק הסגנון, בכתב ובעל-פה, באומץ, בחוש ובמסירות אין קץ. מדריך נאמן ומהימן, מורה ומחנך עליון, שופט דק אבחנה של אנשים ומאורעות, פלא חי ששמו ברל.

קרוב לוודאי שמותו של כצנלסון פגע בו בעיקר משום שהשאירו בודד בהנהגת מפא"י, והעול שנשא כאילו הוכפל. 'מעמסה כבדה מנשוא רבצה עלינו, גם כשהיה איתנו ונשא בעול. כמה קשה ומעיק יהיה הנטל בלעדיו', אמר בישיבת האבל של מרכז מפא"י. תחושת האובדן שחש הייתה גדולה וכאבו היה מן העמוקים שידע בחייו. ברל היה האדם היחיד במפא"י שבן-גוריון ראה אותו כשווה לו: חבר בעל אוזן קשבת ולב מבין שעמו הוא יכול לחלוק את ספקותיו, שלביקורתו ראוי להאזין, ולכן אפשר לשאוב ממנו עידוד. במות ברל אבדו לו כל אלה. ההפלגה בשבחי ברל שהשמיע בן-גוריון לימים, וההתרפקות היומיומית כמעט על זכרו, חרגו ממנהגו של איש זה, החוסך במחמאות.

טבת מציג את השאלה מדוע כה הרחיק לכת בהערכתו את ברל אחרי פטירתו. לדעתו, בן-גוריון ראה חוב לעצמו להוקיר במיוחד את תמיכתו של ברל בתכנית בילטמור, חרף נטיית לבו נגד חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות (מאז 1937). לענייננו חשוב כי ברל ויתר למענו על ערך עיקרי באמונתו. בן-גוריון הכיר שלברל חלק חשוב בגדול שבהישגיו – הקמת המדינה – וכי 'הוויתור שוויתר למענו הוא שאיפשר לו להמריא למעלת מנהיג לאומי בעל מעמד היסטורי' (עמ' 87).

ג. חידת סנה

בין הגיבורים בספר, לצד וייצמן, שרת וסילבר, מקדיש המחבר מקום של כבוד למשה סנה, אחד האישים הבולטים בשנים הנדונות, ולכל הדעות דמות ייחודית ומרתקת. קיוויתי כי התיאור המפורט של יחסי בן-גוריון-סנה יעזור לפענח את 'חידת סנה', שהעסיקה מאז ומתמיד את המומחים והמתעניינים בתקופה. מבחינה זו התמלאה משאלתי בחלקה בלבד, למרות העניין הרב שמצאתי בדברים שכתב עליו טבת. כנראה משה סנה הוא מהסוג הנדיר של האישים המורכבים, המגוונים ועתירי המעש, שלא ניתן לחשפם עד תום (גם אחרי הביוגרפיות והכתבים שלו עצמו, שפורסמו לאחרונה).

משה סנה הגיע לארץ ישראל בשנת 1940, ואחרי חודשים ספורים צירף אותו בן-גוריון למטה ה'הגנה'; כשנה אחר כך התמנה לראש המפקדה הארצית (רמ"א). היה זה ללא ספק אחד המינויים המפתיעים והלא-שגוריים ביותר של בן-גוריון בכל חייו. להצניח בדרך זו איש צעיר שאך זה הגיע לארץ, אמנם בעל עבר ידוע כמנהיג ציוני פולין, מעל מפקדים עתירי ניסיון ומעש כמו יוחנן רטנר, יעקב דורי ויצחק שדה, שכמובן לא ראו בעין טובה את המינוי! אחרי הכול, ניסיונו הצבאי של סנה התמצה בהיותו זמן קצר רופא בצבא הפולני. הדבר מוכיח מה היה מעמדו של בן-גוריון ב'הגנה', אם כי לא נשא בתפקיד רשמי כלשהו בנושא הביטחון, אך בעיקר – כיצד חשף, כמעט ממבט ראשון, את יכולותיו וכישוריו של העולה החדש והפך אותו לנושא תפקיד כה מכריע. לדעת המחבר, בן-גוריון החליט כי יוכל לנצל את סגולותיו של סנה למטרותיו, ונתן בו אמון בלתי מוגבל בכל הנוגע לביטחון. גם העובדה שהשתייך למפלגת הציונים הכלליים תרמה לעניין, כי בן-גוריון שאף להרחיב את הקואליציה התומכת בו. ובמקום לא אחרון, בן-גוריון העריך (וצדק בכך) כי סנה יעמוד לימינו במאבקו נגד וייצמן. האמון שרחש לו בן-גוריון בא לידי ביטוי, בין השאר, ביד החופשית שניתנה לו בהתנהלות 'תנועת המרי העברי'.

שיתוף הפעולה המלא ביניהם נמשך בפריס, כאשר שניהם שהו בה בקיץ 1946 כגולים, מחשש פן יעצרו על ידי שלטונות המנדט. בהוראות ששלח בן-גוריון מפריס לארץ נהג לחתום 'דוד ומשה'. כמה אכזרי היה הדבר כלפי משה שרת, שהיה עצור באותה עת במחנה לטרון. לקראת סוף התקופה הנדונה, בסתיו 1946, התגלו בקיעים

ראשונים בין השניים. הרקע לכך היה ההבדל בתפיסתם את המשך המאבק בבריטניה. לפי סנה, נגרמה לו אכזבה כאשר בן-גוריון לא המשיך בקו האקטיביסטי המובהק אשר שניהם הנהיגו אותו עד אז. הספר אינו עוסק בתהליך ההתרחקות שהחל בין השניים.

ד. בן-גוריון, ה'פורשים' והסזון

אחד הנושאים החשובים והמסובכים בספר עוסק, כצפוי לתקופה, בפרשות המאבקים עם ה'פורשים' (מילת קוד נוחה לארגוני המחתרת אצ"ל ולח"י), כולל ה'שיתוף' עם השלטון הבריטי והסזון. כדי ליצור את הרציפות המתאימה להסבר תופעות אלה, החל משנת 1942, חוזר המחבר לשנים שבהן עסק בכרך הקודם, החל מ-1939 (בהקשר זה החזרה, שלא כמו במקרים אחרים, תורמת להבנת הנושאים הנדונים).

בשנה האחרונה למרד הערבי הלכו ותכפו פעולות האצ"ל נגד אוכלוסייה ערבית אזרחית, שבהם נהרגו עשרות רבות. בן-גוריון הגיב בחומרה וטען כי היישוב המאורגן חייב לפעול ביד חזקה נגד ה'כנופיות היהודיות האלו' בעזרת ה'הגנה'. המושג כנופיות היה מקובל עליו מאז. בשלב זה לא האמין באפשרות להגיע להסדר עם ז'בוטינסקי, כל עוד מסרב לפרק את הצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה) ולחזור לגוף שממנו פרש. בהקשר זה עוסק המחבר בפירוט רב בפרשה שלימים נהגו להצניעה. מסתבר כי אליהו גולומב, בתמיכת ברל כצנלסון, ניהל משא ומתן עם ז'בוטינסקי במגמה להגיע להסדר 'למלחמה פוליטית בדרך אחת ומאוחדת', מתוך אמונה כי הוא ניתן להשגה על ידי ויתורים הדדיים. בדיון פנימי בהנהגת מפא"י פרץ ויכוח גלוי בשאלה, שנבעה מראייה שונה לחלוטין את יחסי הכוחות ביישוב ובתנועה הציונית. בן-גוריון טען כי בכוח ה'הגנה' ובעזרת השלטון הבריטי אפשר לשים קץ לפעילות האצ"ל, ללא סכנת מלחמת אחים, כפי שהם חששו. בן-גוריון לא ראה סתירה בכך, ולפיכך בעת שתכנן את המאבק במדיניות הספר הלבן ('הציונות הלוחמת'), הדגיש גם את הצורך להפסיק בכוח את פעולות הטרור של האצ"ל.

ויכוח זה, על היחס לרביזיוניסטים ולארגוני המחתרת שפעלו בהשראתם, חזר ועלה בשאלת ה'שיתוף' עם השלטונות נגד 'קבוצת שטרן' (שנקראה משנת 1943 לח"י) בשנים 1941-1943. המחבר מבליט את עמדתו העצמאית של גולומב, בניגוד למקובל לראותו כעושה דברו של בן-גוריון, ויד ימינו בנושאי ביטחון. גולומב נהג לשבח את אומץ לבם של אנשי לח"י, 'המסוגלים למסור נפשם' למען המטרות שהאמינו בהן. בן-גוריון היה עקבי ביחסו השלילי כלפיהם, אך נאלץ להודות כי רבים מתנגדים לנכונותו להילחם בהם עד חורמה, הן במפלגתו והן בהנהלת הסוכנות. מנהיגים ציוניים בולטים כמו יצחק גרינבוים והרב יהודה לייב פישמן לא היו מוכנים לשתף אתו פעולה, וחיפשו דרכים למנוע קרע מוחלט עם ה'פורשים'. מעניין כי בן-גוריון, בניגוד לכמה מחבריו ועוזריו, לא טרח בהבחנות דקות בין האצ"ל והלח"י, וראה באלה ובאלה בעלי

'אורינטציה פאשיסטית ונאצית'. מכאן נבעה גישתו הבסיסית השלילית כלפיהם. הקו שהוביל בנושא זה היה מאמץ לאחד את רובו הגדול של היישוב כנגדם ולהציגם כמסכנים את קיומו ואת הסיכוי לקדם את המפעל הציוני. מכאן הקיצוניות בכמה מהתבטאויותיו, שלא היו מקובלות על רוב חבריו, כולל במפלגתו. ראוי לציין כי מקרב ראשי מפא"י הייתה זו גולדה מאירסון (מאיר) שתמכה בו ללא סייג.

המחבר מדגיש את מערכת היחסים העכורה בין הנהגת המפלגה הרביזיוניסטית לראשי האצ"ל, בניגוד לדעה המקובלת, שראתה ב'פורשים' מכשיר המכוון על ידי מפלגת האם. כמו כן הוא מבליט את חילוקי הדעות הקשים ואת המאבקים האלימים בין האצ"ל והלח"י, בעיקר בשנים 1941-1943. בשתי נקודות חשובות ומעוררות מחלוקת הוא נוקט עמדה חד משמעית:

א. 'הסכם ירושלים' (1940) בין הנהגת לח"י לנציגי איטליה הפאשיסטית, לפיו הייתה נכונות בהנהגה לויתורים פוליטיים מרחיקי לכת כדי לזכות בתמיכתה במלחמה נגד בריטניה. המחבר סובר כי זו הייתה פרובוקציה של האצ"ל, כדי להבאיש את ריחו של הלח"י בעיני הציבור. במיוחד היה חשש רציני בקרב ראשי האצ"ל כי קיימת נטייה של לא מעטים מפעליו לעבור לצד הלח"י, העקבי במלחמתו בבריטניה, בניגוד לאצ"ל, שנצר את נשקו בשנים האמורות (1941-1943).

ב. הסגרת אנשי לח"י בידי ה'הגנה' והאצ"ל לשלטונות המנדט. טבת מכנה את הסגרתם על ידי ה'הגנה', 'הסזון הקטן' (1941) – להבדיל מהסזון המאוחר יותר נגד האצ"ל, שביצעה ההגנה, מנובמבר 1944. באשר להסגרה לבריטים על ידי שירות המודיעין של האצ"ל (המכונה משי"י), המחבר מסתמך על מקורות של הלח"י בלבד, שאינם עולים בקנה אחד עם אלה של האצ"ל. הרושם שלי הוא כי המחבר נוקט כאן עמדה שהייתה מקובלת על בן-גוריון, אשר לימים ראה חיזוק לסזון, שהוא היה אחראי לו, במעשי האצ"ל כלפי הלח"י לפני כן.

יחסו של בן-גוריון ל'פורשים' מסביר במידה רבה את תחושת הדחיפות ל'שיתוף' עם הבריטים באותן שנים. הוא היה כה להוט לנצל את האמצעים שהשלטונות היו מסוגלים להפעיל נגד ה'פורשים', עד שהיו לו טענות נגד היד הרכה מדי, לטעמו, שהבריטים נקטו כלפיהם. כלומר, בן-גוריון ציפה מהבריטים כי יחמירו את רדיפתם אחרי מבצעי פעולות הטרור כנגדם. קשה להאמין כי בנסיבות אלה בן-גוריון התלונן על כך שאותה 'יד רכה' אפשרה לאנשי לח"י לברוח מהמעצר שבו היו נתונים בלטרון. הסיטואציה נראית לנו כיום בלתי נתפסת: בעוד הספר הלבן מופעל במלוא חומרתו, בן-גוריון מייחל לכך כי הבריטים יחסלו את הטרור שהופעל נגדם.

הרקע לסזון מתואר בהרחבה רבה, וכולל פירוט (שנראה מופרז) של כל הפעולות הצבאיות של ה'פורשים'. מה שנראה חשוב הוא המאמצים שהקדיש בן-גוריון לשכנע את המוסדות ואת דעת הציבור הכללית בצורך לשנות בפועל את הקו נגד ה'פורשים',

מתוך הכרתו המוצקה כי הם מסכנים את מאבק היישוב בדרך למדינה. באותם ימים הוא ראה בכך מטרה ממדרגה ראשונה.

הסזון עצמו נמשך כשלושה חודשים, והיקפו היה מצומצם יותר ממה שנוהגים לחשוב. המחבר אינו קובע עמדה ביחס להערכות שונות של מספר המוסגרים לשלטונות בעקבות הרשימות שנמסרו על ידי ה'הגנה'. בנוסף, כעשרים אנשי אצ"ל נתפסו על ידי הפלמ"ח והוחזקו במעצר בית, לרוב בקיבוצים. שתי עובדות ראויות בעיני לציון: ראשית, היה הסכם בעל פה עם השלטונות, לפיו הנעצרים על ידי הבריטים לא יפגעו פיזית ואף לא ישפטו, אלא רק יוחזקו במעצר. תהיתי איזה עוד שלטון באותה תקופה היה מסוגל להסדר מסוג זה, בנסיבות דומות של מצב מלחמה פנימית. שנית, ההחלטה על הסזון הושפעה במידה רבה על ידי רצח הלורד מוין בידי אנשי לח"י, ואילו כל המוסגרים היו אנשי האצ"ל. האם היה קיים הסכם בין ה'הגנה' להנהגת הלח"י כי תמורת הבטחה להפסיק את הטרור אנשיהם לא יוסגרו? או שמא היה זה בהשפעת גולומב, שמאז ומתמיד הייתה לו גישה סלחנית יותר כלפי הלח"י וראה בהם שותפים בעתיד?

משמעות הסזון חרגה הרבה מעבר להסגרת מספר זה או אחר מאנשי האצ"ל. היה זה מאבק אידאי-תעמולתי, שלא היה כמוהו לחריפות וקיצוניות משני הצדדים: האשמות הדדיות בבגידה באינטרסים לאומיים ובשיתוף פעולה עם אויבי העם היהודי. לכן מתמיה שהמחבר לא הציג בחדות את השאלה המתבקשת: כיצד אירע שכמה חודשים אחרי הסזון הוקמה 'תנועת המרי העברי'? קשה לתפוס כי בתחילת אותה שנה הייתה המלחמה הפנימית בשיאה, ואילו כבר באמצעה נועדו ראשי שלושת המחנות, והגיעו להסכם מלא על שיתוף פעולה מרחיק לכת במאבק נגד שלטונות במנדט. לא גיליתי בספר הסבר משכנע למפנה דרמטי זה, מעבר לכושרו של בן-גוריון לשנות את מדיניותו מן הקצה אל הקצה בנסיבות חדשות. מעורבותו של בן-גוריון בניהול תנועת המרי הייתה מועטה יחסית, בין השאר בשל היותו חלק מהזמן בחו"ל. הרושם המתקבל מהתיאור המובא בספר הוא כי היו אי בהירות רבה וערפול באשר לכללי המשחק בין שותפי התפקיד. אי בהירות זו, בתנאים אובייקטיביים קשים של מחתרת נרדפת על ידי השלטונות, שופכת אור חלקי על הרקע לפיצוץ מלון המלך דוד, שהביא לפירוק 'תנועת המרי העברי'. התיאור העובדתי הנפרש בספר אינו פותר את הוויכוח בדבר מידת האחזיות של הגורמים השונים לאירוע זה. מתקבל ממנו רושם של מסכת טעויות ואי הבנות שגם ל'הגנה' היה חלק בהם.

ה. בן-גוריון וארצות הברית

בן-גוריון הגיע בשלב די מוקדם, בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, למסקנה כי התנועה הציונית חייבת לבסס את מדיניותה על אוריינטציה אמריקנית, בהנחה שארצות

הברית תהפוך לכוח המכריע בעולם. הערכה זו הגבירה את חשיבותה של יהדות ארצות הברית כגורם משפיע על דעת הקהל בארצה. הוא העריך גם כי בשאלת עתיד הפליטים אחרי סיום המלחמה, עשויה ארצות הברית למלא תפקיד חיוני בלחץ על בריטניה להתיר את כניסתם לארץ ישראל. לא במקרה שהה בן-גוריון זמן רב בארצות הברית: אמנם את הנשיאים רוזוולט וטרומן לא זכה לפגוש, אך הוא השקיע מאמצים רבים להשפיע על היהדות המקומית וראשיה לקבל את דרכו.

בן-גוריון הקדיש מחשבה ופעולה ליצירת תשתית לתעשיית נשק – נושא שהמחבר מטפל בו באריכות, ואשר לא זכה עד כה להערכה ראויה. בביקורו בארצות הברית בקיץ 1945, שם לו למטרה מרכזית לרכוש ציוד צבאי (בלשונו, מכונות מלחמה) בתנאים מיוחדים. עם סיום המלחמה באירופה היו שלטונות ארצות הברית מוכנים להיפטר מעודפי ציוד במחירים זולים במיוחד, והזדמנות זו ניצלו בן-גוריון ועוזריו (ובראשם המהנדס חיים סלבין). בעניין זה הוכיח שוב את כושר ראייתו למרחוק, שציינה אותו. תפיסתו בנושא זה הייתה מעוגנת בהשקפתו הכוללת, כי הקמת המדינה תהיה כרוכה במלחמה עם צבאות המדינות הערביות. הוא היה משוכנע כי הנשק שבידי ה'הגנה' מתאים לכל היותר למאבק נגד כנופיות ערביות מקומיות ולא ללוחמה נגד כוחות ערביים סדירים. ניתן להיווכח עד כמה היה חריג בתפיסתו זו כאשר מתברר שרוב מפקדי ההגנה ופעילי התעשייה הצבאית בארץ ראו בעין חשדנית את יוזמתו ואף היו מוכנים לטרפדה.

בן-גוריון הצליח לגייס מיהודים עשירים את הסכום הדרוש לרכישת אותן 'מכונות מלחמה', ושליחי ההגנה הבריחו אותם מפורקים לארץ ישראל. לימים ראה בן-גוריון בפעולתו זו את אחד מהישגיו המרכזיים, לצד עלייתו לארץ וההכרזה על הקמת המדינה. עד כדי כך!

1. בן-גוריון ושואת יהודי אירופה

הספר אינו מחדש כמעט בשאלת בן-גוריון ויחסו לשואה ולשאלת הפליטים, נושאים שעליהם נכתב כה רבות בדור האחרון. הדגש בספר הוא על ראייתו בשרידי השואה כלי ממדרגה ראשונה במאבק להקמת המדינה ובכונותו לנצל את מצוקתם גם לצורך השגת מטרת טקטיות מיידיות. עם זאת, לא נבעה גישתו מאדישות לגורלם או מ'התנכרות לגולה' כפי שהאשימו אותו מבקריו. בן-גוריון השתדל לרתום למען הגשמת שאיפותיו הלאומיות את כל הגורמים האנושיים, ולוא גם על חשבון אינטרסים או צרכים שלהם. חידוש מעניין עבורי היה לקרוא על החשש של בן-גוריון מפני הישנות סכנת השואה בעתיד. הוא חש בחרדה כי גם אחרי מלחמת העולם צפויה ליהודים בגולה סכנה לקיומם הפיזי. תפיסה זו הוסיפה וחיזקה את אמונתו בצורך במדינה יהודית עצמאית, ובכונותו לכל קורבן לשם הקמתה ובניינה.

המחבר דוחה את השימוש המוגזם שנעשה בעקבות האמירה המיותרת של בן-גוריון נגד שפת היידיש, בטענה כי הדברים הוצאו מהקשרם. בן-גוריון דיבר ברצון יידיש כאשר פגש קהל שומעים מתאים, וניהל חליפת מכתבים ענפה בשפה זו. בנושא יחסו של בן-גוריון ליהדות ההיסטורית ולתרבותה, אין הספר תורם תרומה כלשהי.

ז. יכולותיו הפיזיות של בן-גוריון

מנובמבר 1944 עד סוף 1946 נמצא בן-גוריון רוב הזמן בנסיעות באירופה ובארצות הברית (בשנתיים הקודמות שהה בעיקר בארץ). התיאור המפורט בספר על מסעותיו ופעילותו האינטנסיבית במהלכן, מעיד על כושר עבודה וכוח סבל יוצאי דופן. יש לזכור כי מדובר בתקופת סוף המלחמה ומיד לאחריה, כשהטיסות והנסיעות ברכבת היו כרוכות בקשיים מרובים. לרוב הוא נסע בלי בני לווייה, תוך נשיאת מזוודותיו והחומר המשרדי שעמו. קשה לתאר את וייצמן, ברל כצנלסון או כל מנהיג אחר מתנהלים בתנאים דומים. הגעתי למסקנה כי יכולתו הפיזית של בן-גוריון לעמוד בתלאות של נדודים בלתי פוסקים, הייתה אחד מיתרונותיו הכולטים ביחס לאישים אחרים. בעוד וייצמן וברל סבלו מתקופות תשישות וכושר עבודה מוגבל, יכולתו להתמיד באורח חיים המחייב מאמץ גופני עקבי – מעוררת השתאות, בהתחשב בגילו אז: שנות החמישים המאוחרות לחייו. לעתים קרובות דחס במשך שבוע אחד כמה טיסות, נסיעות ארוכות ברכבת, עשרות פגישות והתייעצויות עם יהודים ואחרים, הרצאות בפני קהל מצומצם או נרחב; וכל זה תוך קבלת חומר גלוי ומסווג, חיבור דוחות על פעולותיו (להנהלת הסוכנות, לראשי מפא"י, לפולה ולמקורבים) והעברת הוראות לעוזריו הרבים. בנסיבות אלה, של שהות בדרכים ובבתי מלון מזדמנים, העזרה הטכנית שזכה לה הייתה מזערית, ולא אחת חסרו לו שירותי מזכירות פשוטים. דומני כי לו היה ניתן לערוך חישוב של שעות עבודה בתנאים לא מקובלים – היה זוכה באותן שנים להישג יוצא דופן.

ח. בן-גוריון קונה לבנים לכלתו מרי

המחבר מקדיש פרק מיוחד לסיפור הנישואין של בנו עמוס, קצין בצבא בריטניה, עם כלתו הנוצרית (שלימים התגיירה) מרי. גם בפרקים אחרים הוא מזכיר פה ושם את בני משפחתו. פרק זה מוסיף לזוית חן לביוגרפיה, אשר לכל אורכה מצויר בן-גוריון כמדינאי נחוש ופעלתן הנתון כולו בעסקי הציבור. הצגתו כאיש משפחה מוסיפה פן מעניין לדמותו. דומני כי המחבר שמר על פרופורציה נאותה בתארו בקצרה את בן-גוריון בחייו הפרטיים, כי תחום זה היה לגביו שולי ביחס למכלול פעילויותיו ואישיותו.

כאיש משפחה היה עליו להביא מחו"ל מתנות צנועות לבני ביתו, כי כך היה מקובל וכך ציפתה ממנו רעייתו פולה. התיאור כיצד הוא מסתובב לבדו ברחובות לונדון כדי לבחור לכלתו בגדים, כולל לבנים, מעורר בקורא חיוך מסוים. נוגע ללב הסיפור על יחסו האוהד והעדין לכלתו ה'גויה'. מסתבר שבן-גוריון, אשר פרנס את משפחתו ממשכורת של הסוכנות היהודית, לא היה משוחרר מטרדות כלכליות. כך, למשל, ביקשה ממנו בתו הצעירה רננה כי ישלח לה מחו"ל נעלי חורף, כי קר לה, והוסיפה בהתנצלות שכל הקיץ לא קנתה לעצמה בגדים. כאשר עמוס קיבל דרגת קצונה, והנוהג בבריטניה היה כי על הקצין לממן בעצמו את המדים המיוחדים, לקח בן-גוריון הלוואה מהבנק לצורך זה. כאשר הצטרפה אליו פולה לאחד ממסעותיו בחו"ל, היה זה על חשבונם, והיה עליהם להשכיר את דירתם בתל-אביב באותו הזמן. לפולה היו טענות ומענות כי עליה לעסוק לבדה בעבודות הבית מפני שאין לה כסף לעזרת. בכלל, היא לא פטרה אותו מאחריות לתסכוליה.

ט. הערות לסיום

המחבר מתאר בספרו שתי מערכות של התרחשויות, שמבחינה מסוימת אינן מתיישבות זו עם זו: מחד גיסא, בן-גוריון הוביל את היישוב לקראת הקמת המדינה, תוך מאבקים בלתי פוסקים, לעתים קרובות מרים, עם מתנגדיו בתוך המחנה הפוליטי שלו ומחוץ לו. מאידך גיסא, הוא הצליח להעביר את החלטותיו בהיותו בעמדת מיעוט ברוב הנושאים החשובים שעל סדר היום הציבורי, ואף הוסיף וחיזק את מעמדו הדומיננטי כמנהיג הדבק במטרותיו. יש מקום לתהייה כיצד הצליח להשליט את דרכו על היישוב המסוכסך בתוכו, בנסיבות אובייקטיביות כה קשות. המחבר אינו מציג במפורש דילמה זו, אך דומני כי תשובתו נעוצה במידת הערכתו את גיבורו. בן-גוריון ניחן, בעיניו, בסגולות של מנהיג הבטוח בעצמו ובצדקת דרכו, המסוגל לקבל עליו אחריות להכרעות היסטוריות מתוך חדות ראיית הנולד שניחן בה ודבקותו בחזון שהעמיד מול עיניו. המחבר משוכנע, ולדעתי בצדק, כי לא היה מנהיג אחר הדומה לו ביכולותיו אלה, וכאן טמון כוחו ושוורש ייחודו.

הספר מסתיים בדצמבר 1946. המציאות האובייקטיבית, שהתבטאה בספר הלבן ובמאבקים הפנימיים החריפים בין המחתרות, הייתה עגומה וגדושת סימני שאלה באשר לעתיד הקרוב. בודדים, אם בכלל, היו חדורי אמונה כי המדינה היהודית קום תקום במהרה. ואילו בן-גוריון – שחודשים ספורים לפני כן היה עדיין בחזקת 'מבוקש' בידי שלטונות המנדט, ובה בעת גדול המצביאים של בריטניה, מונטגומרי, הנחית על היישוב ב'שבת השחורה' מכה שאמורה הייתה להיות אנושה – הכין את עצמו לשלב ההבקעה הקרוב של המפעל הציוני. הקשיים, אשר מכל זווית ראייה נתפסו כמכשול בלתי עביר,

רק חיזקו את רוחו ואמונתו. הוא היה אז בשיא עוצמתו הפנימית, נכון להתמודד עם האתגרים שלפניו.

ולבסוף, הערה ביקורתית-עקרונית: ההתמקדות הסיזיפית של טבת בהצגתם הממעיטה של יריביו הפוליטיים – במובהק וייצמן ושרת – לוקה בחוסר מידתיות, בהתחשב באופי היחסים הכולל בין בן-גוריון לאישים אלה. הקירוב המכוון זכוכית מגדלת אל ביטוייה של יריבות זו – יותר משהיא פוגעת בשיעור קומתם של האישים הללו, היא גורמת עוול לדמותו של בן-גוריון עצמו, שכאילו נדרש לחיזוק דמותו ההיסטורית בגימור ערכם של יריביו.

